

Mångfald som minne och möjlighet

GÖRAN ROSENBERG

I självaste Brandenburger Tor i Berlin, i ett av de två porthus som kantar stadens mest kända och mest besökta monument, finns ett rum för tystnad, *Raum der Stille*. Det gör inte mycket väsen av sig och det kostar inget att gå in. Genom en oansenlig entré kommer man först in i ett rum med utlagda broschyrer som på olika språk berättar om det tysta rummets historia och idé, men som inte är särskilt tyst eftersom larmet och bullret från det öppna torget utanför, Pariser Platz, tränger in i vågor varje gång ytterdörren öppnas och stängs. Först när man passerat en särskild ljudsluss med två täta dörrar som måste öppnas och stängas en i taget, kommer man till det rum som verkligen är tyst. Så tyst att också ljudet från de egna andetagerna till en början verkar störande. Rummet är inrett som ett litet kapell, med fem eller sex stolsrader framför en meditationsvänlig gobeläng. Jag läser i broschyren att det tysta rummet vill få oss att för en stund stänga ute den yttre världen för att ge den inre världen en möjlighet att göra sig hörd. Jag tolkar det som att vi genom att för en stund glömma det som skiljer oss människor åt – historiens tyngd, minnets tyranni, kulturens bojar – lättare skulle kunna se vad som förenar oss med varandra.

“Hjälp oss att se mångfaldens gåvor och att leva med respekt för varandras egenart”, läser jag i den bön som finns tryckt på många språk i en av broschyrerna och som man kan rikta till den Gud som vars och ens egenart bjuder.

När jag återvänder till den mänskliga kakafonin på Pariser Platz har ett tjetjenskt protestmöte dragit igång från ett högtalarförsedd lastbilsflak, en försäljare av sovjetkommunistiska märken, medaljer och mössor huttrar i den isande februari-vinden och jag behöver inte ta många steg i någondera riktningen för att åter bli påmind om historiens tyngd och minnets tyranni.

Att just i Berlin, i ett tyst rum, försöka stänga dörren mot bådadera, är möjligen särskilt frestande men samtidigt som mest illusoriskt. Berlin är i praktiken en nutidshistorisk förkastningsspricka, ett öppet sår av epoker och kollektiva trauman som avlöst varandra så tätt och så dramatiskt att det kollektiva minnet av den ena epoken lever sida vid sida med det kollektiva minnet av den andra, vilket i sin tur

gör att man praktiskt taget inte kan vistas någonstans i Berlin utan att stöta på museer, monument, minnestavlor och minnesstenar som alla delvis tävlar och konkurrerar med varandra om vad som är viktigt att kollektivt påminnas om och i så fall hur.

En del står kvar där fastän det samhälle som en gång reste dem inte längre existerar och knappast någon idag vill bli påmind om vad de står för, men som likväl påminner om något som ganska nyligen har hänt och därför inte utan vidare kan tas bort. Ett exempel är det anskrämliga sovjetiska krigsmonumentet till minne av Berlins befrielse 1945 som ligger längs den spikraka aveny som Hitler hade tänkt göra till den centrala axeln i det tusenåriga rikets huvudstad och som man snart kommer till om man går rakt västerut från Brandenburger Tor, i riktning mot det lika anskrämliga Siegestsäule, som ska påminna om Tysklands segerrika krig mot Danmark och Frankrike på 1860- och 70-talet, men som i sin allmänna glorifiering av tyska krig huvudsakligen påminner om något annat.

Går man istället rakt söderut, i riktning mot Potsdamer Platz, kommer man efter någon minut till det nya minnesmärket över Nazi-Tysklands folkmord på Europas judar, som med sina hundratals svarta stenblock i varierande höjd tätt uppgradade på en yta stor som två fotbollsplaner mitt i centrala Berlin ser ut som ett

Figur 1. Berlin är i praktiken en nutidshistorisk förkastningspricka. Här en omstridd och sedermera nertagen installation vintern 2004/2005 vid den forna gränspassagen mellan Väst- och Östberlin vid Checkpoint Charlie för att påminna om murens offer. Foto: Göran Rosenberg.

öppet sår mitt i hjärtat av Tyskland, vilket jag antar är meningen. I varje fall är det svårt att tänka sig ett Tyskland där det kollektiva minnet av Förintelsen inte längre förorsakar kollektiv smärta, och naturligtvis ännu mindre ett Tyskland där det kollektiva minnet av Förintelsen har bleknat till betydelselöshet eller helt uttraderats.

Kollektiv minnesförlust är ju annars, precis som individuell glömska, en realitet. Det behöver vi inte resa till Berlin och Tyskland för att inse. Under sextio år glömde exempelvis det svenska samhället att tyska raslagar hade tillämpats på svensk mark och av svenska myndigheter. Fast allt detta en gång var en levande kollektiv erfarenhet. Eller den öppna antisemitismen i trettioalets svenska samhälle som, när vi idag upptäcker den på nytt, naturligtvis inte avslöjar något nytt för de människor som levde då.

Det dröjde också länge innan den en gång högst vitt spridda erfarenheten av flyktfientlighet och anpassningspolitik och annat som inte var bra för den kollektiva svenska självbilden åter grävdes fram, och det är fortfarande oklart i vilken grad och på vad sätt dessa återväckta kollektiva minnen kan fogas in i den bild av sig själv som varje samhälle vid varje tidpunkt har behov av att skapa. I varje samhälle, precis som inom varje individ, tycks försiggå en process där somligt undertrycks medan annat putsas upp och fejas, och den avgörande frågan är naturligtvis; hur går det till, vem avgör vad vi kollektivt minns och vad vi kollektivt glömmer?

Också när människor i ett samhälle är överens om vad som är värt att bevara i kollektivt minne är det långt ifrån säkert att de är överens om hur. I Berlin blev man exempelvis överens om att ett bra sätt att kollektivt minnas de judiska grannar som deporterades till förintelselägren var att placera gatstenar med namn, födelsedatum och deporteringsdatum utanför husen där de en gång bodde. I München däremot väckte samma idé hårt motstånd från framförallt företrädare för den lokala judiska församlingen som menade att stenar i marken lika väl skulle kunna användas av dem som ville trampa på och besmutsa minnet av de mördade som av dem som ville hålla det i helgd och föra det vidare. Risken för att minnas rätt sak på fel sätt bedömdes helt enkelt som för stor.

Frågan om *hur* vi kollektivt minns är kort sagt omöjlig att skilja frågan om *vad* vi kollektivt minns, eftersom det kollektiva minnet inte formas av vad enskilda människor var för sig minns av en gemensam erfarenhet, utan av det sätt på vilket den gemensamma erfarenheten kollektivt formuleras och traderas. Kollektiva erfarenheter som inte formuleras och traderas blir inte en del av det kollektiva minnet, om vi med det kollektiva minnet menar den minnesbild eller den bild som varje samhälle ständigt upprätthåller av sig självt.

Det kollektiva minnet är i den meningen nära besläktat med begreppet kulturarv. Kulturarvet är de element i ett samhälles historiska erfarenheter som kan konstrueras och användas för att ge det kollektiva minnet impulser och associationer, vilket i ett samhälle med en så lång historia som Sverige skapar ett mycket stort antal element på vilka kollektiva minnen kan byggas. Vad människorna i ett samhälle kollektivt minns och hur de minns det är helt avgörande för hur de uppfattar sig

själva, hur de ser på sin framtid, hur de väver samman sig själva med världen omkring dem.

Det betyder i sin tur att det kollektiva minnet formas och förändras i en ständigt pågående kommunikation mellan individuella minnen och erfarenheter, där en del bekräftas och förstärks gentemot andra individuella minnen och erfarenheter, medan annat mer eller mindre aktivt undanträngs och försvagas, där en del blir föremål för mer eller mindre samhällsbärande kollektiva berättelser, symboler, minnesmärken och ritualer, medan annat, en gång kanske lika verkligt och viktigt, faller i kollektiv glömska.

Redan efter en generation märker vi hur svårt det är att förmedla vissa erfarenheter till en kommande generation, och hur snabbt levande minne kan bli till död historia. Jag kan berätta för mina barn hur det var att vara ung student i Stockholm 1968, men det är så mycket de ändå inte kommer att förstå. Det är inte fakta och detaljer som jag saknar förmåga att förmedla, utan sådant som vi i varje ögonblick tar för givet och som vi därför aldrig sätter på pränt, allt det där som vi i brist på bättre ord ibland kallar tidsandan, den osynliga sfär av någorlunda samstämda mellanmännsliga förväntningar och beteenden – ögonkast, tilltal, ordval, klädval, associationer och gester – som i varje ögonblick bekräftar att vår värld också är någon annans. Det är därför som forskande historiker ständigt kan gräva fram företeelser och händelser också i vårt nära förflutna som samhället inte längre verkar ha något som helst minne av, trots att det i detta samhälle fortfarande kan finnas högst levande människor som var för sig minns dem som om det vore igår. I en ny tid och i ett nytt sammanhang kan en sådan tidigare bortträngd kollektiv erfarenhet få en ny betydelse för ett samhälles självbild och glömda människors minnen lyftas fram i ljuset igen, och gårdagens kollektiva självförnekelse bli nyckeln till morgondagens kollektiva självförståelse.

Det gäller exempelvis den efter kriget snabbt bortträngda men så småningom återuppväckta erfarenheten av det nationella folkhemsbyggets baksida; undertryckandet av en faktiskt existerande kulturell mångfald i det svenska samhället, liksom det tidvis brutala undertryckandet av socialt och mentalt "undermåliga" element i den nordiska "folkstammen".

Från enhetlighet till mångfald

Den allt tydligare utmaningen mot det kollektiva minne och därmed den kollektiva självförståelse som i så hög grad har präglats av myten eller berättelsen om folkhemmet, är förstas att det allt mindre svarar mot nya generationers individuella erfarenheter och minnen. Myten om folkhemmet är det kollektiva minnet av den nationellt sammansvetsade, kulturellt enhetliga och socialt jämlika nationalstaten. Det var ett minne som kunde växa sig starkt under en tid när det svarade mot allt fler människors individuella minnen och erfarenheter, där allt fler människor kunde känna sig igen sig i dess symboler, ritualer och institutioner.

Med tiden tycks det kollektiva minnet av folkhemmet ha blivit allt mindre kollektivt. Allt fler individer i det snabbt föränderliga svenska samhället känner inte längre igen sig i det, och de som fortfarande säger sig göra det säger det inte sällan med en ton av bitterhet och nostalgi. Detta har bland annat tagit sig uttryck

i ett famlande efter nya kollektiva ritualer och symboler som skulle kunna göra detta minne relevant igen, exempelvis riksdagens utropande häromåret av nationaldagen till allmän helgdag (på bekostnad av annandag pingst), med motiveringen att "den nationella identiteten förefaller ha fått större betydelse i en tid av ökad internationalisering".¹

Mot dessa försök att uppifrån förstärka och förnya en hotad nationell gemenskap baserad på "det svenska språket, den svenska historien, det svenska kulturarvet och det svenska samhällssystemet", står den snabba framväxten underifrån av nytillkomna eller nyväckta kollektiva erfarenheter och därmed framväxten av flera delvis konkurrerande och ibland motstridiga kollektiva minnen och självbilder i olika delar av befolkningen. Nyväckta eller nytillverkade regioner letar plötsligt fram glömda regionala händelser och symboler ur det förflutna. Nyttillkomna folkgrupper och individer som av naturliga skäl inte delar särskilt många minnen med det samhälle de just kommit till, och som efter en tid upptäcker att det svenska samhället inte så enkelt förmår förena sitt kollektiva minne med deras (eftersom det inte är så enkelt och inte heller helt smärtfritt), utvecklar delvis separata kollektiva minnen och erfarenheter och så småningom ett slags samhällen i samhället, vilket möjligen är ett tecken på mångfald men knappast på ett mångfaldssamhälle.

Om det vi kallar mångfaldssamhället skulle kunna definieras som det lyckade resultatet av det vi kallar *integration*, är framväxten av allt fler och alltmer från varandra isolerade samhällen i samhället det kanske synligaste resultatet av det misslyckande som vi kallar *segregation* och som idag är det mest synliga tecknet på vår oförmåga att ur en växande mångfald av kollektiva erfarenheter och minnen utveckla institutioner för formulering och tradering av det slags kollektiva erfarenheter och minnen som likväl förenar och binder samman människorna i ett samhälle.

Hur samhällen minns

En individ kan minnas saker och ting genom att på egen hand försöka erinra sig dem, kanske med stöd av egna anteckningar och associationer, men förr eller senare också med stöd av vad andra människor minns. Vid närmare eftertanke har vi inga helt egna minnen, hur personliga de än verkar vara, som inte också är kopplade till minnen som vi delar med andra människor; minnen av personer, platser, händelser, datum, språkliga uttryck, sociala vanor och beteenden och allt annat som tillsammans formar det materiella och sociala landskapet i det samhälle som vi känner oss tillhöra.

Det som i sista hand avgör om och hur vi erinrar oss saker och ting, inte bara det som är näraliggande utan också det som ligger långt tillbaka i tiden, är i vad mån det kan få stöd och bekräftelse i vad andra människor minns. Vad som i sista hand avgör den saken är inte att en grupp människor var för sig minns samma sak

¹ *Regeringens proposition 2004/05:23, Nationaldagen den 6 juni som allmän helgdag*, sid 8: "Det svenska språket, den svenska historien, det svenska kulturarvet och det svenska samhällssystemet utgör stora delar av den nationella identiteten som i en tid med ökad internationalisering förefaller bli mer och mer betydelsefull".

utan att en viss grupp människor, ett visst samhälle om vi så vill, tillsammans får ett intresse av att upprätthålla vissa minnen och därför skapar symboler och institutioner för att formulera och tradera dem.

Det betyder samtidigt att det vi kallar kollektivt minne huvudsakligen kan beskrivas som en fortlöpande kommunikation över flera generationer mellan individer i ett samhälle om vad man tillsammans minns och hur man minns det. Och att många av de sociala vanor och beteenden som vi tar för givna i det samhälle vi lever i, alla dessa oskrivna tecken för identifikation och samhörighet med människor vi möter, ja allt det som vi i själva verket kan kalla ett slags tyst eller underförstådd social kommunikation i samhället, allt det där som inte behöver sägas eftersom alla förväntas känna till det, i själva verket är en del av det kollektiva minnet, vilket vi om inte förr märker när vi möter och kommunicerar med människor som inte delar våra sociala vanor och beteenden, än mindre våra oskrivna tecken och koder.

Det betyder i sin tur att ett samhälle inte kan upprätta kollektivt minne per dekret, i varje fall inte ett demokratiskt samhälle som saknar både auktoriteten och förmågan att per dekret genomdriva gemensamma vanor och beteenden, även om det ibland inte saknas ambitioner i den vägen. Vi har därvid mycket lite att lära av hur den moderna nationalstaten en gång fogades samman, eftersom dåtidens samhällseliter dels var mera maktfullkomliga och hade större auktoritet, dels hade en enklare uppgift – eftersom de skilda stånden och klasserna i det samhälle som skulle sammanfogas till en enhetlig nationalstat redan hade en lång och något så när fredlig erfarenhet av varandra och avståndet mellan deras skilda kollektiva minnen därför var betydligt mindre.

Dessutom bör vi minnas att sammanfogandet av moderna nationalstater också kunde vara en våldsam och brutal process, i synnerhet om de samhällsgrupper som skulle fogas samman hade huvudsakligen dåliga erfarenheter och minnen av varandra och där nationalstaten därför bara kunde bildas genom att den starkare gruppens kollektiva minne förträngde den svagares. Efterkrigstidens central-europeiska nationalstater är till stor del resultatet av kolliderande kollektiva minnen – och av de krig, folkmord och folkförflyttningar som dessa minnen mobiliserat fram.

Den franske filosofen Paul Ricoeur skriver i sitt stora verk *Minne, historia och glömska*, om "mobiliseringen av minnet" i vad han kallar "identitetssökandets och identitetsanspråkets tjänst".² I samhällen där identiteten är bräcklig, det vill säga när svaret på frågan vem jag är och vart jag hör är oklart och skiftande, kan det kollektiva minnet lättare mobiliseras för att manipuleras och missbrukas. "Måste vår identitet vara så bräcklig att den inte kan finna sig i eller uthärda att andra har andra sätt än vi själva att leva sitt liv, förstå varandra, infoga sin egen identitet i samlevnadens väv", frågar sig Ricoeur, och svarar, att så bräcklig kan den bli när mötet med det främmande upplevs som ett slags förödmjukelse, som ett verkligt eller inbillat angrepp på självkänslan.

² Paul Ricoeur, 2005, *Minne, historia och glömska*, Daidalos, Göteborg, (översättning Eva Backelin).

Vi lever onekligen i en tid där risken för bräckliga identiteter är stor, och därmed också risken för mobilisering och manipulation av kollektiva minnen.

Vi lever också i en tid där de institutioner som var för sig haft till uppgift att formulera och tradera kollektiva erfarenheter från en generation till en annan – familjen, skolan, kyrkan, universiteten – har försvagats i den rollen, samtidigt som det är oklart vilka “institutioner” som tagit deras plats.

Vilka är det kollektiva minnets barker och bärare i den digitala tidsåldern? Vad slags gemensamma erfarenheter, och i så fall vems, kommer att kommuniceras, formuleras och traderas vidare i det globala mediesamhället? Hur kan vi under sådana omständigheter undvika att det kollektiva minnet mobiliseras och manipuleras i “identitetssökandets och identitetsanspråkets tjänst”?

En fertil grogrund för minnesmissbruk, hävdar Ricoeur, är samhällen med för mycket minne, för många minnesmärken och för många minnesceremonier, för mycket frammanande av kollektiva händelser i det förflutna, inte sällan av kollektiva trauman och förödmjukelser kopplade till det kollektiva minnet av sårad självkänsla, vilket i sin tur är en känsla som lätt låter sig frammanas och manipuleras.

En motsvarande grogrund för minnesmissbruk kan dock vara för lite minne, eller för mycket kollektiv glömska, eller helt enkelt det vi i Sverige brukar kalla historielöshet. I det historielösa samhället bygger det kollektiva minnet på alltför snabbt ogiltigförklarade och bortglömda kollektiva erfarenheter, vilket bäddar för en alltför löst grundad kollektiv självkänsla, som också det är ett tillstånd som kan missbrukas.

Sveriges kollektiva minne

Sverige är ett land med mycket minne, faktiskt en av de äldsta sammanhållna nationerna i Europa, men också ett land där det förflutna för närvarande spelar en ganska liten roll i det kollektiva minnet, och då bara mycket begränsade delar av det förflutna, och då huvudsakligen delar från vårt moderna förflutna. Historien före välfärdsstaten har i alla händelser kommit att uppfattas som ett oupplyst tillstånd att snarast övervinna och lämna bakom sig. En del hävdar till och med att Sveriges kollektiva samhörighet huvudsakligen har baserats på en rent rationell samhörighet med moderniteten och välfärdsbygget och inte på en mer eller mindre irrationell samhörighet av kollektiva minnen och erfarenheter, och att ett visst mått av historielöshet därvid blivit en dygd.

Jag misstänker att det är en uppfattning som underskattar det kollektiva minnets betydelse för varje mänsklig gemenskap, vilket om inte förr blir tydligt när det i ett samhälle inte längre är självklart att alla delar ungefär samma minnen. “Ett lands historia fungerar ofta som en förenande länk mellan människor”, konstaterade för snart tio år sedan regeringen i sin proposition om *Sverige, framtiden och mångfalden - från invandrarpolitik till integrationspolitik* (1997/98:16), men lade genast till att “eftersom en stor grupp människor har sitt ursprung i ett annat land saknar den svenska befolkningen en gemensam historia”. Varefter propositionen avskrev historiens betydelse för gemenskapen i mångfaldssamhället. Och därmed också betydelsen av gemensamma minnen och erfarenheter.

I propositionen hävdade regeringen att det räcker med en gemensam "uppslutning kring samhällets grundläggande värderingar". Men vad menas i så fall med samhällets grundläggande värderingar? Hur uppstår de? Vem formulerar dem? Och kan samhällets grundläggande värderingar frikopplas från samhällets kollektiva minnen och erfarenheter?

Och om inte, kan ett samhälle byggt mångfald och olikhet likväl producera gemensamma minnen och erfarenheter?

Mångfald som minne

En idé som börjat prövas är att försöka lyfta fram och stärka minnet av den etniska och kulturella mångfaldens historiska betydelse för den svenska gemenskapen, Sverige som ett produkt av invandring och utvandring, av gränsöverskridande kontakter och utbyten, ett minne som skulle kunna förena nya svenskar med gamla, samtidigt som det skulle underminera minnet av Sverige som en huvudsakligen etnisk och kulturell gemenskap, ett minne som idag blivit en barriär.

Förutom mångfaldsgranskade läroplaner och historieböcker har vi fått myndigheter och institutioner med det uttalade uppdraget att få svenskarna att se sig själva i ett mångkulturellt sammanhang. Genom den statliga myndigheten Forum för levande historia ska vi påminnas om den kulturella och etniska gemenskapens mörka sidor och den kulturella och etniska mångfaldens realitet och nödvändighet. Genom Statens museer för världskultur ska vi förmedlas ett "kulturarv i dialog med omvärlden", där omvärlden numera börjar runt hörnet. Vi har fått integrationsverk och diskrimineringsombudsman, mångfaldslagar och mångfaldsplaner, och ett officiellt språk där mångfald blivit ett honnörssord, och ett särskilt mångkulturarv.

Allt det här är naturligtvis både välment och vällovt eftersom den etniska och kulturella mångfalden i Sverige är högst verklig medan den etniska och kulturella enhetligheten alltmer är en fiktion, och det självklart är bättre att försöka grunda en samhällsgemenskap på verkliga erfarenheter än på fiktiva minnen. Men det betyder inte att det kommer att fungera som tänkt, det vill säga att vi alla så småningom kommer att leva i det kollektiva minnet av vår gemensamma mångfald – eftersom det som till sist avgör vilka människor i ett samhälle som tillsammans kommer att minnas vad, det vill säga känna igen sig i varandras minnen och erfarenheter, är vilka som kommer att dela och kommunicera erfarenheter och minnen med varandra.

I ett samhälle där grupper och individer lever fysiskt och socialt isolerade från varandra och därför allt mindre lär känna varandra och därför får allt färre gemensamma erfarenheter och minnen att dela, är risken stor att var grupp för sig kommer att ha lättare att minnas det som skiljer dem från de övriga i samhället än det som förenar dem, och att vi istället för ett samhälle med mångfald får en mångfald utan samhälle.

Jag vill inte låta pessimistisk om mångfaldssamhällets möjligheter, och inte heller nedvärdera betydelsen av att lyfta fram minnet av mångfalden i vår historia, men jag tycker samtidigt att den offentliga mångfaldsretoriken ibland har tagit för lätt på den historiska utmaning som det innebär att göra människors olikhet till grundvalen för samhällsgemenskapen.

Det kollektiva minnet är ju per definition det minne som vi delar med andra, vilket rimligen förutsätter att vi också delar något mer. Ju mer vi delar med andra desto starkare bör rimligen de minnen bli som förenar oss med dem. Och tvärtom, ju mindre vi delar med andra, desto svårare får vi att känna igen våra erfarenheter och våra minnen i deras. Vi har i regel lättare att minnas sådant som vi kan få bekräftat genom andra och svårare att minnas sådant som vi inte får något gensvar på. Erfarenheter av människor som minns ungefär som vi är därmed en mera näraliggande grundval att bygga det kollektiva minnet på än erfarenheter av människor som till stor del minns andra saker, oavsett hur verklig och viktig den senare erfarenheten än kan vara.

Det vanliga är ju dessutom att när vi möter människor som inte minns som vi, så gör vi det, medvetet eller omedvetet, utifrån en redan etablerad samhörighet med människor som vi delar minnen med. Mellan det vi känner igen oss i och det som är oss främmande finns alltid en gräns att överskrida.

“Kunskapen om världen uppkom genom erfarenheten av grannarnas olikhet”, skriver Ryszard Kapuscinski på sin sentida resa med den grekiske historikern Herodotos.³ Den mångfald vi idag kan erfara eller åtminstone bli varse genom att sätta oss på ett flygplan eller sätta på TV:n eller surfa på nätet eller bara gå ut genom dörren, kunde en gång i tiden bara erfaras genom att överskrida den ena gränsen efter den andra, vilket var vad Herodotos var tvungen att göra för att veta vad slags folk som bodde bortom nästa – och nästa.

Lika självklar som olikheten och mångfalden är i den mänskliga tillvaron, lika ofrånkomlig verkar människans behov av människor som hon kan känna igen sig i, bli bekräftad av, identifiera sig med.

Om vi med ett mångfaldssamhälle faktiskt menar ett samhälle baserat på människors olikhet, måste åtminstone jag försöka föreställa mig ett samhälle där det som binder oss alla samman är något annat än behovet av igenkännande och identitet, utan att vi därmed måste ge upp vårt behov av igenkännande och identitet. Ett samhälle där vi både kan uppskatta olikhetens rikedom och bejaka likhetens betydelse. Ett samhälle där den kollektiva självkänslan tillåter att mångfald och olikhet inte uppfattas som ett hot utan som en möjlighet, där likhetens gemenskaper är öppna och välkomnande, där det kollektiva minnet berikas av mångfaldens möten och erfarenheter, där vi är så säkra i oss själva att vi känner oss säkra i det okända.

Ett samhälle som vi kort sagt ännu inte känner till och som vi ännu inte vet hur vi ska skapa.

Mångfald som möjlighet

Likväl måste vi försöka, eftersom den etniska och kulturella mångfalden inte är något vi kan välja till eller bort, utan ett ofrånkomligt existensvillkor i en alltmer gränslös och globaliserad värld. Idag är främlingen vår granne och kommer så att förbli. Inte bara därför att vår granne råkar ha flyttat hit från en annan värld utan

³ Ryszard Kapuscinski, 2005, *På resa med Herodotos*, Albert Bonniers förlag, Stockholm, (översättning Anders Bodegård).

också därför att den globala omvälvningen från nationellt industrisamhälle till något annat – rörligare, osäkrare, mera gränslöst, mindre enhetligt – har gjort att vi alla lever i mer skilda världar än tidigare, med mer skilda erfarenheter och minnen, och därmed också blivit mer främmande för varandra.

Samtidigt är detta paradoxalt nog också ett tillstånd som förenar alltfler människor; den gemensamma erfarenheten av en värld där vi alla lever i ett växande beroende av varandra, det vill säga av alltfler människor som vi inte känner och delvis känner oss främmande inför. Det är en värld där vi för första gången i historien kan tala om globala kollektiva erfarenheter som en möjlig realitet – och därmed om den reella möjligheten av en global mänsklig gemenskap – eftersom alltfler av våra personliga erfarenheter och minnen är kopplade till händelser i den globala ekonomins villkor och till förändringar i den globala miljön och till möten i de globala nätverken och till inflytande av globala kulturimpulser.

Jag tror därför att om vi ska lyckas att göra mångfalden till en samhällsbärande berättelse så måste vi också lyckas att konkretisera och formulera och kommunicera de allt fler erfarenheter som vi gör i egenskap av medlemmar i en alltmer global mänsklig gemenskap. Mångfaldssamhällets kollektiva minne måste åtminstone delvis byggas upp av gemensamma globala erfarenheter över nationella, etniska och kulturella gemenskapsgränser.

Minne som rättvisa

Vem ska då göra vad för att sådana erfarenheter ska uppstå? Och för att de ska producera kollektiva minnen av samhörighet och inte konflikt?

Naturligtvis är det viktigt att det kollektiva minnets och kulturarvets professionella experter och förvaltare – historiker, arkeologer, museiintendenter – ser som sin uppgift att ge stöd för sådana minnen och erfarenheter, inte bara genom att genom påminna om mångfaldens historiska existens och betydelse, utan också genom att aktivt bidra med gränsöverskridande mötesplatser, vilket också numera ganska ordentligt skrivs in allt fler institutioners verksamhetsplaner och målsättningar. Statens museer för världskultur beskriver exempelvis som sin uppgift att “vara fora för kulturmöten och för delaktighet i det demokratiska samtalet”. Riksantikvarieämbetet har haft i uppdrag att visa hur “kulturmiljösektorn skulle kunna bli en förebild och en aktiv kraft i arbetet med att främja ett mångkulturellt samhälle och att ge en differentierad syn på historien”. Vi befinner oss just nu mitt i ett regeringens utlyst mångkulturår vars syfte är att “på ett bestående sätt öka alla invånares möjligheter att delta i kulturlivet och att skapa ett samspel mellan olika kulturtraditioner.”

Kommer det att fungera?

Ingen vet faktiskt ännu, eftersom detta fortfarande är en ny utmaning för det demokratiska samhället, och dessutom en mycket stor sådan. Vad vi vet är att känslan av samhörighet är starkt kopplad till någon form av gemensamma minnen, eller åtminstone av gemensamma förväntningar på varandra. Och att rättvisa i sista hand förutsätter samhörighet.

Jag tror att det kan vara fruktbart att ha rättvisa som en utgångspunkt när vi funderar över mångfaldens möjligheter som grundval för ett demokratiskt samhälls-

bygge. Att minnas är ju för människan inget val. Vi är dömda att minnas. Vi lever lika mycket i minnet av gamla erfarenheter som i flödet av nya. Däremot är vi inte dömda att behärskas av vilka minnen som helst. Minnet av rättvisa – och orättvisa – är ett minne som kan vara starkt sammanbindande och starkt särskiljande. Rättvisa i betydelsen att vara respekterad och erkänd av andra människor. Orättvisa i betydelsen att inte vara det. Rättvisa är i den meningen alltid en förväntning på en annan människa. Rättsstaten är en produkt av många människors besvarade förväntningar i det avseendet. Minnet av rättvisa är ett minne som binder samman. Minnet av en rättvisa som inte känner några etniska eller kulturella gränser skulle kunna vara det minne som binder samman ett mångfaldssamhälle.

Paul Ricoeur talar i det här sammanhanget om “plikten att minnas”, med vilket han menar “plikten att genom hägkomsten göra rättvisa åt någon annan än en själv.” Jag tror det är en bra beskrivning av vad slags kollektiva minnen som i det här sammanhanget skulle kunna bli samhällsbärande. Men också en anvisning om att ett mångfaldssamhälle måste kunna producera kollektiva erfarenheter och minnen av en rättvisa som överskrider gamla gränser av samhörighet mellan människor och upprättar nya.

Över ett sådant samhälle går det kanske bra att för en kort stund meditera i ett alldeles tyst rum i Brandenburger Tor i Berlin, men det är bara därutanför, bland nya och gamla minnesmärken, i strömmen av människor som alla bär på sina olika minnen och erfarenheter, och därmed också i den verkliga mångfaldens och den genuina olikhetens alla möten, konflikter och konfrontationer, som ett sådant samhälle måste kunna byggas.

Göran Rosenberg är författare och journalist, bosatt i Stockholm.